

REFLEKSIJE

MED BOLEČINO IN OBUPOM

(Ob Sarajevu 1914 prof. Vladimirja Dedijera)

Kadar človek prebere zgodovinsko delo, se navadno zadovolji s spoznanjem zgodovinskih dejstev o določenem preteklem ali polpreteklem obdobju, poizkuša potegniti nekaj nasilnih vzporednic med preteklostjo in sedanjim časom ter še nekoliko dopolniti svoje poznanje časov in prostorov, ki ga zanimajo. Ko odlagam Sarajevu 1914, sem se nenadoma znašel v popolnoma novem položaju: delo zapušča toliko odprtih dilem in skoraj nerešljivih političnih, moralnih in etičnih problemov, da je le težko urediti asociacije in misli v sklenjen tok in jih strniti v samo predstavo o preteklosti. Zgodi se celo, da preteklost ni več tako zanimiva kot problem, ki je bil v času načet, pa naj bo to problem etičnih vrednosti političnega umora, večnega uporništva, mladeniškega idealizma, odgovornosti za vojno in posledice tistega trenutka, ko sta si Franc Ferdinand kot predstavnik rakove rane evropske politike — avstro-ogrske monarhije in Gavrilo Princip kot član idealističnega, nacionalnega gibanja srečala iz oči v oči. Skoraj diletantski atentat, katerega uspeh je bolj naključje kot neizogibna nujnost, je edini kratki trenutek, ko je vzpostavljen neposreden in nepodrejen stik med monarhistično politiko in uporom. Potem so le še posledice, odgovornost, milijoni mrtvih in nove kvalitete, ki pa že v trenutku nastajanja preraščajo v nevarne rane in žarišča svetovne politike.

Verjetno je za pravo erupcijo misli in asociacij silno pomembno dejstvo, da so v Sarajevu 1914 zgodovinska dejstva podana nevsiljivo in prepričljivo, vsem v vednost in vsakomur v opombo in premislek. Skoraj brez truda so mi prišle v spomin besede iz dveh uvodov, ki jih je napisal prof. Albert Matihéz k svoji knjigi o francoski revoluciji: »Ta knjiga je namenjena vsemu omikannemu občinstvu. Zato smo izpustili vso znanstveno navlako... Ne pišem zato, da bi pričeval in pridobival pristaše kaki stranki, ampak zato, da bi učil in zopet učil«.

Zgodovinsko knjigo lahko beremo na več načinov. Tako se ji lahko približamo v popolni poljubnosti: ne zanima nas od kod in kje je avtor izbiral gradivo, koliko se interpretacija odmika od virov in viri od živetih resnic. Kratko in malo verjamemo, da se je zgodilo, kot podoživljamo s pomočjo knjige, zaupamo v poštenost avtorja, bolj sledimo svojim lastnim asociacijam kot pritrjevanju in iskanju zgodovinskih resnic. Tako bližanje vključuje tudi pogosto nasilne parabele preteklih in sedanjih obdobj. Zapis, ki po takem bližanju nastaja, pa je le bolj ali manj razumen razumniški odmev, refleksija, razmišljanje in nič več. Tudi pričujoče pisanje nima večjih ambicij.

»Tam doli pri nas je življenje naravnano k suženjstvu, vsa družba je polna suženjskega in nepredelanega... Mi najmlajši moramo začeti ustvarjati novo zgodovino. V svojo ledeno družbo moramo vnašati sonce, razmajati premrle in razgibati resignirane. Začeti moramo smrtonosno vojno proti pesimizmu, malodušnosti in potlačeniosti, mi glasniki novih rodov in novih ljudi. Če bomo

imeli vero močnejšo od življenja in ljubezen, ki dviga iz grobov, bomo zmagali...¹

Zmaga! Razgibati resignirane in razmajati premrle. Z ljubeznijo, ki dviga iz grobov... Te besede so imele v trenutku, ko jih je Vladimir Gačinović objavil v dunajski Zori nekaj mesecev po aneksijski krizi leta 1908, samo en pomen: bile so klic k delu in boju, popolnoma nedvoumno in trdno zaupanje v možnost in smisel upora. Kajti: »Danes je moderen tisti, ki občuti ta kaos kípjenja in vrenja najbolj nasprotnih in najbolj paradoksalnih nazorov in sistemov, vse to nervozno, razburkano, neurejeno in nedoločno ozračje našega in morda zelo pomembnega časa... Ni pomembno kakšno stališče zavzema današnji človek do problemov naše dobe: lahko si anarhist, socialist, individualist, spiritualist, teozof, budistični metafizik, karkoli hočeš: glavno je, da občutiš našo bolečino in trzanje v naših problemih...« (Mitrinović: v članku: »Nacijonalna tla in modernost«).²

V istem trenutku se je nekdo ne na popolnoma drugem koncu sveta odločil: »Vi ste izgubljena generacija«. Mož, ki je pripadal tej generaciji, se je sklonil čez bar in se vprašal: »Kaj nimaš nikoli občutka, da bo življenje steklo mimo tebe in ne boš živel svoje priložnosti? Kaj veš, da si živel že pol časa, ki ga imaš na razpolago, pa se ni pokazalo kot posebna ugodnost zate?«³ Človek, ki odgovarja na trditev: »Resničnost. Samo ena resničnost«, z zadovoljnim in ciničnim posmehom: »Ena resničnost in ta ima lepo razvito zadnjico«.⁴

Kaj s časom, ki ga imamo živeti? Kaj z modernostjo in resničnostjo, ki ni bolečina, pač pa celo več kot to: lepo razvita zadnjica? Kaj s svetom, ki se nam prikazuje kot popolna nemožnost in nesmisel, ter nam postavlja skromno alternativo: pivske pustolovščine ali pa neznosen in moreč dolgčas?

I

Toda kjerkoli si
v karkoli so te vpeli
samo to veš
da moraš

T. Šalamun

»Moji narodi so si daleč vsaksebi,« je dejal avstrijski cesar Franc I. francoskemu poslaniku na svojem dvoru, »in to je dobro. Niso bolni za isto boleznijo v istem času. Kadar je v Franciji kuga, vi vsi takoj zbolite; jaz pošljem Madžare v Italijo, Italijane pa na Madžarsko. Vsak od njih gleda na svojega soseda: ne razumeje drug drugega in se sovražijo iz vsega srca. Zavaljo tega medsebojnega nezaupanja se ohranja red, njihovo medsebojno sovraštvo pa zagotavlja trajen mir.«⁵

Kljub temu da je Avstrija Franca I. doživela polom leta 1866 in je morala skleniti mir z Madžari ter pristati v dualizmu, so ostali nacionalni problemi

¹ Vladimir Dedijer: Sarajevo 1914, DZS — 1966 str. 301.

² iz: Vladimir Dedijer: Sarajevo 1914 — str. 346.

³ Ernest Hemingway: The Sun Also Rises — Bantam Books New York str. 7.

⁴ Aldous Huxley: Groteskni ples — zbirka Sto romanov — Cankarjeva založba 1966 str. 102.

⁵ iz: Vladimir Dedijer: Sarajevo 1914, str. 166.

ne samo nerešeni, pač pa so se še zaostrovali. Sporazum, ki naj bi predvsem reševal spor med dvema narodoma v monarhiji, ni prinesel »velikega dogodka«. Njegova obnovev leta 1906 je le še zaostrila vprašanje Slovanov v monarhiji; ves čas pa so kot prekletstvo ležale nad dualistično monarhijo besede Franca I. »Kljub vsemu govorjenju o ‚avstrijskem poslanstvu‘ je bila habsburška monarhija organizacija za vodstvo zunanje politike in za vzdrževanje njene vojske: njena osnova ni bila blaginja, temveč oblast,« pravi A. J. P. Taylor.⁶ Ostajalo je le pri vsesplošni želji po dejanjih. Do leta 1878 monarhija daljši čas ni pridobila večjih teritorialnih enot in je šele berlinski kongres z izročitvijo Bosne zbudil novo upanje in elan. V dvajseto stoletje je prišla Avstro-Ogrska kot »postaren človek, ki ga zapuščajo moči, pa skuša kazati močatost, da bi se ji povrnila mladost.«⁷

Toda ljudje, ki so verjeli v avstrijsko poslanstvo, ki so zaupali v monarhijo kot edino možnost političnega življenja v okviru skupnosti, ki jo je obsegala, nacionalisti, ki so ji hoteli vrniti nemško naravo, vsi, ki so si želeli kakršnekoli spremembe v okviru dinastije ali pa zunaj nje, vsi so zahtevali dejanj. Za monarhijo, če je hotela obstati, je nenadoma pomenil status quo počasno in neizogibno stagnacijo. Pohod proti Ogrski, z nastankom srbskega vprašanja kompromitiranje Srbije in popolna podreditev Balkana. Skratka, vsako dejanje, ki bo Avstro-Ogrski vrnilo videz ponosne neodvisnosti, ki bo utrdilo dinastijo, podprlo ugled vojske in cerkve v državi, bo tisti težko dočakani dogodek. Zgodilo se bo in od tedaj se bodo stvari zopet dogajale.

In vendar? Kaj storiti z dobljeno vojno proti Srbiji? Kam s pohodom proti Ogrski, o kakršnem sanja še Franc Ferdinand? Vsi predvojni načrti so se naslanjali na nekaj nemogočega; ko govori o tej problematiki A. J. P. Taylor, pravi:⁸ »Samo, ko bi monarhija ne bila poražena leta 1866; samo, ko bi Madžari priznali enakovrednost Slovanom; samo, ko bi Nemci ne upirali pogleda v nemško cesarstvo; samo, ko bi narodi v cesarstvu postali zopet nepismeni kmetje in se povrnilo k slepi zvestobi dinastiji iz dni protireformacije; samo, ko bi Habsburžani podpirali delavske zveze in agrarne reforme; tedaj bi bilo vprašanje rešeno, zakaj potem bi ga sploh ne bilo.«

V taki monarhiji je postal prestolonaslednik Franc Ferdinand. Bil je tipičen predstavnik monarhije, kakršna naj bi bila, če se ne bi bil pojavil nesrečni »samo, ko...« Njegova opora sta bili vojska in cerkev. Značilno je, da je potem, ko je bil po svoji poroki z grofico Chotek odrinjen na rob dinastije, postal njen najbolj zagrizen pristaš in zagovornik. Vrniti dinastiji zunanji blišč in spoštovanje, to je bila njegova velika želja. »Ob proučevanju dokumentov iz Militärkanzlei dobi človek vtis, da je bil Franc Ferdinand čez vse pravi Habsburžan,« pravi prof. Dedijer v svoji knjigi,⁹ »vzgojen ob vzgledih nekaterih najbolj znanih predstavnikov družine, zlasti cesarjev Ferdinanda II. in Ferdinanda III. Njegova energija je bila usmerjena predvsem k temu, da Erzhausu vrne prestiž in dostojanstvo, ki ju je užival v prejšnjih stoletjih. Bil je osamljen človek, nadpovprečno obdarjen z živim duhom in sposobnostjo za politično

⁶ A. J. P. Taylor: Habsburška monarhija (1815—1918) DZS-1965, str. 252.

⁷ prav tam str. 244.

⁸ A. J. P. Taylor: Habsburška monarhija 1815—1918 — str. 257.

⁹ Vladimir Dedijer: Sarajevo 1914 str. 165.

taktiko. V dolgih desetletjih, ki jih je preživel kot prestolonaslednik, se je v boju proti toku zgodovine oddaljil od mnogih plasti avstroogrške družbe...»

V dinastiji, ki je iskala rešitve v agiranju svojih zgodnjih novoveških predstavnikov in je združevala nekatere najslabše lastnosti klerikalizma, militarizma in dinastične samozadostnosti in samozadovoljnosti v svojem prestolonasledniku, verjetno težko vidimo poroka za temeljito spremembo in avstrijsko veliko dejanje. Toda Avstrija in dinastija sta v več kot šest stoletjih vladanja postali skoraj sinonim za eno in drugo. Zgradba z zgodovino več kot pol tisočletja se nerazdružljivo vsesa v človeško zavest in postane tako monumentalen spomenik, da postajajo vsake rešitve zunaj nje šibke in neznatne možnosti brez dosega. Subjektivno je za živeti čas — vsaj predstavljam si — postajal položaj za agirajočega razumnika skoraj brezizhoden, nenaden »circulus vitiosus« brez konca in brez rešitve. »Treba je razmajati premrle in razgibati resignirane,« meni v že citiranem članku Vladimir Gačinović. Premrli so, resignirani tudi. V zavesti še ne obupanega študenta vstaja misel na možnost. Ta možnost je upor. Upor v imenu zatiranih narodnosti, v imenu tlačanih socialnih plasti upor za idejo Pijemonta in združenja južnih Slovanov pod Karadjordjevići.

Vsekakor je to za naš čas skoraj izredno zaupanje v upor in njegov uspeh pomenilo silno močan imperativ in veliko oporo. Delo številnih nacionalistično orientiranih krožkov v Bosni, na Hrvaškem, v Sloveniji in Dalmaciji mnogokrat sloni na idealističnih, mestoma celo skoraj naivnih postavkah. Ideja v primeri, s katero pomeni življenje le sredstvo za njeno realizacijo, zaupanje v možnost in to kljub navidezni brezizhodnosti in stoletni okostenelosti, sta v dobi in okolici našla razmeroma šibko in neznatno podporo. Zgledi zedinjenja Nemčije in Italije na eni in teroristične akcije ruskih narednikov na drugi strani (leta 1881 se je posrečil atentat na carja Aleksandra) so bile teoretične oporne postavke od zunaj. V določeni situaciji sta bila priprava na upor in njegov poizkus prepuščena trenutni sposobnosti in iznajdljivosti posameznikov. Da je bilo navdušenje večje od slednjega, kaže tudi razmeroma diletantsko pripravljen sarajevski atentat in mnogi pomisleki, ki so nastali ob njem še preden so odjeknili Principovi strelji.

Pod vplivom ruskih anarhistov so se namreč mladobosanci ustavljali ob vprašanju etičnih problemov, ki nastajajo pri političnem umoru. Tako je na primer Zagorac na razpravi celo dejal, da je umor nedopusten, medtem ko je umor tirana obveza in zaveza tistega, ki čuti, da mora s tiranijo obračunati. Glavni pomisleki, ki jih je imel proti atentatu na Franca Ferdinanda duhovni vodja in tehnični organizator sarajevskih streliv Danilo Ilić, so bili tudi predvsem etične narave. V popolnoma brezupni in otopeli situaciji so ti mladi ljudje še imeli dovolj energije, da so se ustavljali ob moralnih in etičnih problemih; pasivnost, cinizem in malodušnost, ki so pogosti sopojavi družbenih kriz, so bili tuji družbi teh naprednih študentov, imperativ, ki je vodil po poti akcije in je bil tako močan, da je prevpil notranjo človeško slabost — obup in strah pred neuspehom ter peljal k dejanju, ki naj bi pomenilo poslednjo možnost, a obenem lastno ukinitvev in oseben polom.

Atentatorji so bili prepričani, da bo teroristični uboj sprožil večje družbeno gibanje in uničil Avstrijo. Čabrinović je, takoj ko so ga prijeli po neuspešnem atentatu, izjavil: »Prepričan sem na primer, da je takšen atentat

znanilec revolucije...¹⁰ Mnogi pa so si upali celo korak dalje. V žepu mladobosanca M. Stojanoviča, ki so ga zaprli 28. junija 1914, so našli Mazzinijev citat: »Na svetu ni kariere bolj svete od kariere zarotnika, ki postane maščevalec človeštva in tolmač večnih naravnih zakonov«.

Materialna in duhovna pomoč mladim bosanskim idealistom je bila izredno majhna v primeri z velikim moralnim kapitalom, ki so ga imeli. Prepričanje, da je revolucija možnost in da bi bil upor, ki bi sledil Ferdinandovi smrti, okronan z uspehom, sta bila trdna osnova nam skoraj nerazumljivemu idealizmu in za naš čas izredni energiji. Predvsem pa je bil upor silno konkreten; ne določen v smislu moralnih in družbenih ciljev revolucije, pač pa v želji po uničenju tradicije, zrušenju monarhije in nacionalni osvoboditvi. »Občutiti bolečino in trzanje v problemih svojega časa, občutiti kaos kipenja in vrenja najbolj nasprotnih tokov in najbolj paradoksalnih nazorov in sistemov...« Upreti se pomeni več, kot samo občutiti. Upreti se pomeni več kot samo misliti na upor. Upreti se pomeni žrtvovati se za idejo, razdajati se ne popolnoma določeni prihodnosti, trdo verjeti v načrte, ideale, v napredek in predvsem v veličino človeka; v človeka, ki ne pooseblja dobro v tem svetu, pač pa v človeka, ki to je; v človeka, ki ni podoba boga, pač pa je bog sam.

Verjeti je kot ljubezen. Toda kaj takrat, ko ni mogoče ljubiti?

Ko je Nedeljko Čabrinović vrgel bombo, je bil star devetnajst let. Princip, ki je streljal nekaj ur kasneje, je bil le za leto starejši od njega.

II

Iz daljave časa vstaja
neka drugačna — tretja revolucija
revolucija duha

Vladimir Majakovski

Nekoliko dolg uvod smo napravili zato, da bi poizkušali začrtati osnovne poteze družbe, ki je bila po našem mnenju v začetku tega stoletja zastarela, pravi anahronizem in evropski bolnik. V tej družbi so nastala vrenja in kipenja, ki so tudi dokončno sprožila uničevalni proces in jo dvignila na tnilo; ta gibanja predvsem mladih ljudi se niso ozirala na stoletno tradicijo in na dejstvo, da se je glede na dolgo zgodovino dinastije prikazovala habsburška monarhija v tej ali oni obliki v zavesti mnogih razumnikov in politikov kot neizogiben in za red in progres potreben faktor. Zaupanje v možnost preobrazbe je odločilo usodo avstrijskemu poslanstvu in v končni posledici je dinastija izgubila prestol. Velikega dinastičnega koncerna ni bilo več in na njegovo mesto so stopili novi ljudje.

Vsa ta gibanja, veliki premiki, vojna, ki je zahtevala ogromno število človeških življenj, pa je zapustila neizogibno sled v mladosti nove generacije, ki je po tem času dozorevala na zahodu Evrope. Mladost teh mladih ljudi, ki je ujeta v dela Hemingwaya, Fitzgeralda in deloma tudi Huxleya, ne pozna idealizma in brezmejnega zaupanja v živeti čas, ki so ga poznale skupine, o katerih smo govorili. Ne samo da je vojna zapustila v mnogih in tisočih okus

¹⁰ iz: Vladimir Dedijer: Sarajevo 1914.

dokončne in obupne brezupnosti; celo več: nenadoma se zastavlja vprašanje: kam s časom, kam z življenjem, ki nam je dano po nam neznanih zakonih in s katerim pravzaprav v preteklem času niti nismo samovoljno in svobodno razpolagali. Reševanja in iskanja absolutnih resnic, odgovorov na probleme ontologije, smisla in nesmisla živetelega sveta ne prinašajo nikakih rezultatov. Etika postane v strukturi, ki stoji na milijonih zatrtih posameznikov in mrtvih trupel, vprašanje, ki ne spodbuja k izpraševanju. Kaos, ki nastaja, je bolečina in prav zato je nenadoma nemogoče govoriti o bolečini. Idealizem je zgodovina, ki zahteva pojasnil in ni več razumljiva sama po sebi. Nasilje se prikazuje kot prekletstvo, kot tradicija, kot brezizhodnost. Razlogov za revolucijo ni, ker tudi idealov ni, ker ni ljubezni, ker ni zaupanja, ker so umrli ali pa so se kompromitirali tisti, ki so verjeli.

Svet postane lepo oblikovana zadnjica, kozarec vina, neznansko veliko prostega časa. Vsaka akcija je napor, že misel na agiranje povzroča obupno dolgočasje in nemir. Mladih nekaj časa ni več. Izgubili so se ob španskih bikoborbah, pariških predmestjih in londonskem sohu.

Nekje prav v tem svetu pa se še naprej bije boj...

Vse odkar sem prebral znameniti stavek Gertrude Stein, ki je nemilostno opredelila mlado generacijo prve svetovne vojne in jo razglasila za izgubljeno, se mi zdi, da visijo njene besede v zraku in kot Damoklov meč pritiskajo v prostor pod seboj. Opravičiti obstoj, pustiti pečat v obdobju in se vsaj v fiktivnem loku izogniti občutku nesmisla in kaotične neurejenosti v živetem času so motivi, ki naj bi spodbujali razumnika k delu v družbi in mu vsaj delno prizanesli z udarcem, ki nam je vsem namenjen; neizogibnemu posegu časa, ki bo postavil na laž naša upanja in naše iluzije.

Sarajevski atentatorji imajo v sodobnem svetu vrsto posnemalcev, ki se z nezmanjšanim idealizmom in zaupanjem v upor lotevajo terorističnih akcij, se sežigajo in celo razstreljujejo v imenu nečesa, česar mi dejansko ne razumemo več in kar pomeni za nas boj za obstanek v skoraj specifičnih razmerah in posebnem okolju. To je svet, ki nam je v svojih osnovah tuj, ki je za nas arhaičen, del zgodovine in preteklosti.

Za nas pa pravzaprav ni ostalo nič več. Revolucija je mimo, prav tako upor v imenu razreda, ki je bil njegov poslednji nosilec in, ki naj bi v končni posledici razrešil socialna nasprotja. Družbena nasprotja pa ostajajo, saj se absolutno razrešiti zaradi dialektičnega razvoja družbe niti ne morejo. Delavski razred sam zapada procesom razslojevanja, nastajajoči sloji se materializirajo, pogosto izgublajo aktivno vlogo v družbenem dogajanju in se obračajo k sebi. Po istih zakonih družbene dialektike pa se spreminja tudi njegova teorija, ki postaja nezadostna in še ne kaže nobenih možnosti za razrešitev nobenih klicev po novi sintezi, po novi teoriji, nikakih novih zelo konkretnih idealov, ciljev in upanj, ki bi kot veliki in edinstveni imperativ, kot resnica, v imenu katere lahko in mora posameznik agirati, pozival k akciji.

Medtem ko se je idealizem, ki spodbuja k akciji, ki še verjame v večno uporništvo in samožrtvovanje umaknil v Azijo, se nenadoma zopet bori generacija s priznanjem svoje eksistence, niha med resignacijo in jalovim, mestoma nihilističnim in negativističnim uporništvom; iz strahu, da bi morala reševati etične in moralne probleme svoje dobe, se odmika odgovornosti, tudi sama se

obrača k sebi, se izgovarja z nesmisлом in včasih celo poizkuša svojo nemoč prekriti z glasno samozadovoljnostjo in neprikritim cinizmom.

Če se nenadoma dvigne kdo in se oglasi kot pristaš moralne revolucije, revolucije človeškega etosa, občutka, revolucije vrednosti in človekove akcije, naših medsebojnih odnosov in eksistence, dobi odgovor, ki popolnoma logično sledi sodobnemu »dvajsetletništvu«. Te, navadno površne zavrnitve predstavljajo celotno razmišljanje o možnosti in nemožnosti upora generacije, ki bo v prostoru, ki se ji prikazuje kot statičen in nepremagljiv, izgubila existenco na često političen, še večkrat pa ozek in dogmatičen nivo.¹¹ Prevladuje mnenje, da taka pridiga pomeni temo, idealističen zagovor, ki opozarja na vrednosti, ki jih je družba pač pozabila v svojem boju za utrditev materialne baze. Pri tem pa pogosto pozablja, da je ob tem slabem spominu prav ta družba že doživela temeljite preobrazbe; in ker procesa ni mogoče končati, saj je neskončen, ker zrušiti ni ničesar več, če hočemo, da kaj je, kajti rušiti samo zaradi rušenja, brez določenih ciljev in vnaprej začrtanih oblik, se zdi brez vrednosti in brez smisla se pojavlja vprašanje notranjih imperativov, ki peljejo po poti k angažmanu. Nihilizem v sodobnem svetu pomeni še večji anahronizem kot brezizhodni idealizem sam. Ideja moralne revolucije je preabstraktna in je strah pred njeno odtujitvijo močnejši od želje po njeni realizaciji. Ostaja torej nemoč, veliko in še več nogometnih tekem, divja popivanja, neproblematično in neresno čenčanje o najresnejših problemih človeške existencie; deloma poneumljena in deloma resignirana generacija: »Au bout du souffle«, človek, ki postaja in ostaja »škis«.¹²

Razvoj družbe v smislu razvoja materialne baze, ki postaja v določenem trenutku osrednji imperativ vsega dogajanja in snovanja, potiska družbo v razkorak z njeno lastno teorijo, še vedno jo vodi po poti, ki jo začrtuje stavek: »Ha, vedno je isto; daj človeku malo lastnine in resnica bo odšla k vragu«,¹³ krepitev individualnega standarda pa lahko v določenih trenutkih celo razbija socialistične odnose, zavira njihov razvoj ali pa vsaj delno odmika idejo »popolne enakosti od danes na jutri v idejo enakosti kot dolgoročni cilj nekje v prihodnosti«.¹⁴

Ker celotna struktura, kot že rečeno, po misli svoje lastne idejne zasnove neprestano ustvarja nova nasprotja, postaja rešitev teh nasprotij še nujnejša in nezmožnost generacije, ki dejansko nima nikakih teoretičnih postavk, nikakega upanja na novo sintezo, še očitnejša. Tedaj pa se situacija, v kateri so se znašli mladi bosanski idealisti, ne zdi več brezupna brezizhodnost in nepremakljivost, splošna želja po dejanju v habsburški monarhiji, ki smo jo hoteli čim točneje začrtati v prvem oddelku tega sestavka, pa ne več absolutno nerazrešljiv in uničujoč problem. V ozadju te iste navidezne nepremakljivosti so se kazali zametki nove kvalitete, ne samo prepričanje, »da je

¹¹ V mislih imam polemiko, ki jo je v Komunistu začel Josip Kirigin (Komunist — 10. februarja 1967) v zvezi s prispevkom Franca Pedička Glad mladih za vrijednostima — Encyclopaedia moderna št. 2 — 1967.

¹² »Do zadnjega diha«, francoski film — režija Jean Luc Godard.

¹³ Henrik Ibsen — Arthur Miller: An Enemy of the People — Pocket Books New York.

¹⁴ dr. Miroslav Pečujlić i Dušan Ničić: Skica strukture društvene svesti — Gledišta št. 1 1967.

monarhija zmes klerikalizma in sifilisa¹⁵ pač pa celo upanje na določeno akcijo, ki bo sprožila širšo družbeno preobrazbo, dvignila Bosno iz zaostalosti in osvobodila Srbe ter jih priključila Srbiji.

Po dovolj naivnem mnenju mnogih je bilo slabo v monarhiji skoncentrirano v posameznikih, ki so pomenili vrh klerikalizma, militarizma in dinastične reakcije. Že Žerajič je hotel ubiti cesarja Franca Jožefa, pa se je premislil, ko je s pištolo v roki stal nekaj metrov od njega in je kasneje streljal na generala Varešanina. Čabrinović pa je celo izjavil, da ve, da je bil stari cesar nekoč prijatelj Srbov in da ga žali le, da je na čelu monarhije človek, »ki se mu plačuje šestdeset tisoč na dan¹⁶. Ta naivnost je pomenila še večjo moč, moč, ki so jo kasneje pogrešale še mnoge dobe, in moč, ki je marsikateremu prostoru še danes tuja.

Dejansko je z dejstvom, da se moralna revolucija še vedno prikazuje kot tema in celo izgovor za generacijsko nezmožnost, ostal le jalov upor: upor, ki je spremenil zunanji izraz, si nadel masko pasivnosti in se manifestira v malodušnosti in cinizmu. Večno prisotni strah v človeku, strah pred časom, »ki bo stekel mimo, ne da bi se pokazal kot posebna ugodnost« pa utegne v nekem bodočem trenutku še enkrat prebuditi zatrto moč in idealizem. Ker je generacija predvsem idejna in ne časovna skupina, mora ohraniti pečat, ki ji bo odredil mesto v prihodnjem dogajanju; ta zunanji izraz pa si bo lahko pridobila le z bojem, iskanjem novih poti in resnic; prav tako tudi v formiranju novih organizacijskih oblik, ki bodo nadomestile stare formalne institucije, v katerih so mladi vključeni in katere so že dalj časa v velikem razkoraku s sodobnimi najnaprednejšimi tokovi v svetu.

Ko sem odlagal knjigo prof. Dedijera, se je sprožil v meni val misli in slik, ki so pod vplivom izredno živo začrtanih preteklih razmerij in odnosov pred prvo svetovno vojno silile tudi k razmišljanju o mojem času. Moj zapis je želel biti odmev, ki je moral biti napisan. Lahko je prisluhnilo Katulu, ko pravi: »Ena le rešna je pot in ti si jo moraš utreti, bori se, najsi uspeš ali dočakaš poraz«. Vsekakor smo daleč od tega, da bi iz današnjega časa in prostora pozitivno ocenjevali teroristične akcije in anarhistične družbene skice. Ker pa v uspeh svojega boja ne verjamemo in se nam zdi iluzija, se z določenim hrepenenjem oziramo v obdobja, ki so omogočala idealizem in določene družbene ideale.

Peter Vodopivec

¹⁵ iz: Vladimir Dedijer: Sarajevo 1914 str. 504.

¹⁶ Vladimir Dedijer, Sarajevo 1914 str. 505.